

Meditacije

PRVA MEDITACIJA

Potem ko sem nekaj časa tako ostal, me je navdalo dvoje čustev: strah in poželenje; strah zaradi grozeče teme v votlini in poželenje, da bi videl, ali ni v nji kaj čudovitega.

Leonardo da Vinci

Janko
Kos

Spet sem si prebral Nietzschejeve besede o nihilizmu. Ne da bi jih kdaj popolnoma pozabil; skrben profesor ima na dnu spomina zmeraj spravljene priročne obrazce, da z njimi postreže učencem, ko ga poprašajo o čem. Kaj naj jim reče na vprašanje o nihilizmu, če ne tisto, kar je povedal Nietzsche na kratko, primerno za spomin in vsakdanjo rabo? Njegove besede so same po sebi umljive, lahko jih povzame marksist, katoličan ali pozitivist. Takšne so se zazdele učencem vsakokrat, ko je pogovor nanesel v to stran; spomnili so se jih sami, še preden je bilo potrebno citirati Nietzscheja. Na zvito profesorsko vprašanje »In kaj mislite, da je nihilizem?« je najbistrejši — vsak razred premore najrazumnejšega in najneumnejšega učenca — ponavadi odgovoril, da se tako reče takrat, ko človek ne priznava več nobenih vrednot; ko ostane življenje brez pravega smisla. Zatem je bilo potrebno vreči mednje Nietzschejeve besede in stvar je bila dognana do kraja.

Toda že nekaj časa so me prav te besede mučile, kot da z njimi ni vse v najlepšem redu. Iz literarnozgodovinske nuje sem moral prebirati Cankarja, v roke sem jemal kritike, ki so jih Leopold Lenard in drugi hudobni Slovenci tistega časa pisali na njegov račun; spet sem se spomnil, kako so ga obkladali s pridevkoma cinik in nihilist. V tej zvezi me misel o nihilizmu kajpak ni niti malo vznemirila. Morda so res menili, da imajo pred sabo podobo skrajnega nihilista; skozi očala, ki nam jih je nataknila zgodovina, je videti stvar nedolžnejša. Ves Cankarjev nihilizem je bil v tem, da mu ni bilo do vrednot, ki so se zdele njegovim kritikom edino zveličavne, in da je verjel v vrednote, ki so bile zanje prazen nič. Moral sem si priznati, da uporabljamo besedo največkrat v teh ozkih pomenih, zmeraj znova so na dnevnem redu vrednote, ki jih eni zanikajo, drugi pa povzdigujejo do neba; zmeraj je vmes tak ali drugačen nihilizem. Ne, zaradi tako nedolžnih stvari se res ni vredno zamisliti. Toda ob Cankarju sem se spomnil, kaj utegne biti z nihilizmom v tistem višjem pomenu, ki se nam zdi velikokrat edino pravi, a je po svojem pomenu skoraj neomejen; ko ne gre samo za zanikanje teh ali onih vrednot, ampak za razvrednotenje povprek in počez; ko ni več nobene vrednote in se na njihovem mestu razpreda čisti nič. Ali tak nihilizem obstaja v našem času? In če obstaja, ali je v tej dobi zgolj nesrečna izjema, ki jo je potrebno z obžalovanjem obsoditi, ali pa gre za splošno razširjeno stanje duha, ki ima na sebi nekaj neogibnega? In ali je čisto slaba stvar ali pa prinaša ljudem vendarle kaj dobrega? Toda morda so ta vprašanja napačna in se je potrebno spraševati drugače. Mogoče

takšnega nihilizma sploh ni in je čisto nemogoče, da bi kadarkoli bil. Nemara je nihilizem čisto kaj drugega, kot mislimo, da je.

Sklenil sem, da moram še enkrat od blizu premisliti Nietzschejeve besede o nihilizmu, saj drugih bolj samoumevnih in splošno veljavnih ne poznam. Ne bom seveda pretresal vsega, kar je Nietzsche o stvari napisal. K srcu si bom vzel samo znani odstavek, kakršen je in kot ga lahko razumem, ne da bi mislil na kaj drugega. Odprl sem si torej Schlechtovo izdajo, toda zaradi ureditve sem moral brskati precej časa, da sem ga našel. Tule je: »Kaj pomeni nihilizem? — Da se najvišje vrednote razvrednotijo. Manjka cilj. Manjka odgovor na 'čemu?'«

Na prvi pogled v Nietzschejevih besedah ni ničesar, kar mi ne bi bilo znano vnaprej. Šele polagoma bom moral poiskati v njih tisto, kar me vznemirja. Začel sem stavke razstavljati, da bi razumel do kraja, kaj hočejo povedati ne samo s celoto, ampak z vsakim delom posebej. Najprej je tu beseda o najvišjih vrednotah; o teh je rečeno, da so izgubile vrednost; torej bo nujno premisliti, kaj pomeni eno in drugo, nato pa oboje skupaj. Toda že so mi Nietzschejeve besede same kazale smer, kamor je bilo treba. Preprosto in jasno so govorile o najvišjih vrednotah. Ali ni s tem v eni sapi povedano, da poleg najvišjih vrednot obstajajo še druge, ki niso najvišje, ampak nižje, srednje in celo najnižje? Zares, brez tega bi bilo govorjenje o najvišjih vrednotah nemogoče, vrženo brez premisleka tja v tri dni. Ko sem še enkrat preletel odstavek, mi je postalo jasno, da je celota zgrajena na razločevanju med najvišjimi in nižjimi vrednotami. Drugi del Nietzschejeve misli naravnost pove, v čem je razloček — ko se najvišje vrednote razvrednotijo, izgine cilj, odgovor o smislu življenja izpuhti v nič. Domisliti je treba samo še do kraja, kar je v tej misli ostalo neizgovorjeno. Najvišje vrednote kažejo ljudem življenjski cilj, s tem odgovarjajo na vprašanje, čemu živeti, delovati, trpeti. Vsega tega nižje vrednote ne zmorejo; naj si še tako prizadevamo, cilja iz njih ne bomo razbrali, odgovora o smislu nam ne bodo dale.

Takoj zatem sem si moral priznati, da se mi pomen Nietzschejeve misli še zmeraj ni docela razkril. Zgodilo se je celo narobe. Z razločevanjem med najvišjimi in nižjimi vrednotami se je zameglilo vprašanje, kaj je pravzaprav nihilizem. Ali je njegovo bistvo razvrednotenje vseh vrednot povprek in počez, kot ponavadi mislimo? Ali pa gre samo za razvrednotenje najvišjih vrednot? Nedvomno, prav tu se skriva izvir negotovosti, ki me je obhajala, ko sem se spomnil Nietzschejevih besed o nihilizmu; zdaj se je negotovost spet oglasila. Naj jih obračam tako ali drugače, zmeraj se jim pomen obrača na dvojno plat. Če jih razumem po natančnem smislu, bom moral reči, da Nietzsche ne vidi nihilizma v splošnem razvrednotenju vrednot, ampak v tem, da izgubijo vrednost najvišje med njimi. Potem je nihilizem stanje, v katerem izginejo najvišje vrednote, ostanejo samo srednje, nižje in najnižje; te ne odgovarjajo na vprašanje o cilju in smislu življenja, z najvišjimi vrednotami je izginilo tudi to dvoje.

Tak sklep se mi je zazdel čisto pravilen, saj se tesno oklepa Nietzschejevih besed. Vendar si nisem mogel tajiti, da obstaja še drugačna možnost; šibka in dvomljiva sicer, saj je Nietzsche ne opiše z jasnimi besedami, kljub vsemu pa vredna premisleka. Ali so nižje vrednote, potem ko se z nihilizmom razvrednotijo najvišje, sploh še vrednote? Ali pa padejo in se razvrednotijo hkrati z najvišjimi, tako kot popadejo domine, potem ko se

zvrne prva? V tem primeru bi navsezadnje ne bilo nobene vrednote več, nihilizem bi se sproti in nehoti razširjal v razvrednotenje vseh vrednot. Kaj takega je po Nietzschejevih besedah seveda mogoče. Toda zagotovo te možnosti ne potrdi z ničimer. Zato se mi je zdelo pametno, da pustim vprašanje odprto. Lahko se bom k njemu vrnil pozneje, ko mu bom našel primeren ključ; morda pa to ne bo niti potrebno, ker se bo vprašanje medtem spremenilo ali celo izginilo. Za zdaj se mi je pozornost že obračala drugam, k stvari, ki je v Nietzschejevi misli sama silila v ospredje, tako zelo je bila odločilna. Ko Nietzsche zatrjuje, da se z nihilizmom razvrednotijo najvišje vrednote, je kaj takega mogoče samo zato, ker zavrno sodi, da takšne vrednote vsekakor obstajajo, da so obstajale ali pa da vsaj obstaja možnost, da bi obstajale. Torej se je pred vsem drugim treba vprašati o tem, kako obstajajo najvišje vrednote in kako se lahko razvrednotijo.

Priznam, da sem bil spričo vprašanja najprej v precejšnji zadregi. Če naj vem, kaj je najvišja vrednota, moram vedeti, kaj je vrednota kot taka. O tem se mi z vseh strani ponuja dolga vrsta razlag; psihologija priporoča eno, sociologija drugo, politična ekonomija tretjo, da ne omenjam filozofije, ki jih pozna na pretek. Katero naj si izberem? Pravzaprav nobene oziroma samo tisto, ki že na prvi pogled najbolj ustreza temu, kar mi o stvari pove preprosta pamet. Brž ko sem poskusil v to smer, že ni moglo biti več dvoma, da je vrednota zmeraj in povsod predmet, ki je za nas kaj vreden; pri tem je čisto vseeno, ali gre za snovno stvar, za dejavnost ali pa za čisto duhovno stanje; glavno je, da je predmet in da ga takšnega lahko zaznamo. Tak predmet je vreden toliko, kolikor ustreza naši potrebi; če takšne potrebe ni, nam bo nezanimiv, o njegovi vrednosti ne bomo dejali niti, da je, niti, da ni; kolikor naši potrebi nasprotuje, se nam bo zdel škodljiv, na ves glas bomo trdili, da je nevrednota. Kruh je vrednota, ker ustreza naši potrebi po hrani, otroci so vrednota, kolikor si jih želimo in jih ljubimo, Jakopičeve slike so vrednota, če ustrezajo resnični ali samo namišljeni potrebi po umetniških delih, ki naj bi bile v dosegu naših zaznav. Vendar so ljudje, ki jim ni do kruha, drugi ne marajo otrok, tretji so do umetnosti brezbrizni, četrtim se zdi celo škodljiva, ker nasprotuje potrebi, ki jim je bolj pri srcu. Brž ko mi je bilo vse to nazorno pred očmi, sem uvidel, da vrednot zares ni mogoče opredeliti drugače kot s človeško potrebo. Nato sem se zavedel, da zdravi pameti pritruje v tej stvari vrsta ved. Spomnil sem se na začetne odstavke Marxovega Kapitala, ki sem jih od nekdaj občudoval zaradi globokoumne jasnosti. Tam je govor o stvareh, ki s svojimi lastnostmi zadovoljujejo človeške potrebe, pri čemer je vseeno, ali gre za potrebe želodca ali domišljije. Ali niso prav zaradi tega vrednote? Ostal bom torej pri zdravi pameti, potrjeni z Marxom; od tod bom lažje premislil, kako obstajajo in se razvrednotijo najvišje vrednote.

Seveda ne vem, ali je mislil tudi Nietzsche z vrednotami na predmete, ki ustrezajo človeškim potrebam. Toda poskusim vseeno lahko, saj se bo sproti izkazalo, ali se morda v Nietzschejevi misli ne skriva kak drug pogled na vrednote; pa tudi, kako je z njegovo veljavo. Začel bom s tem, da bom podrobno pretresel, kako je z vrednostjo najvišjih vrednot v primeri z nižjimi. Zakaj so ene najvišje in druge nižje? Ali je razloček med njimi samo ta, da so najvišje vrednote za stopnjo višje od malo nižjih in so najvišje preprosto zato, ker nad njimi ni še višjih? Že sem začutil slabo logiko takšnega stališča. Iz njega bi sledilo, da med najvišjimi in nižjimi

vrednotami ni nobene bistvene razlike, ampak samo razloček glede na stopnjo. Ta razloček je pa veliko premajhen, da bi utemeljil, zakaj po Nietzschejevih besedah samo najvišje vrednote lahko pokažejo ljudem življenjski cilj in smisel, medtem ko nižje tega nikakor ne zmorejo. Kaj takega bi bilo mogoče edino tako, da bi bile najvišje vrednote po svojem bistvu in obstoju čisto nekaj posebnega.

S tem sem zadel v Nietzschejevih besedah ob točko, ki je doslej nisem opazil. Njegova misel je smiselna samo, če so najvišje vrednote najvišje zato, ker obstajajo drugače od nižjih, srednjih, poprečnih, najnižjih ali z eno samo besedo običajnih. Toda na kakšen način se dvigajo visoko nad običajno vrednostno mero? Tu sem poklical na pomoč opredelitev vrednot iz človeških potreb. Če sploh za koga, potem je veljavna za običajne vrednote, ki jim še na misel ne pride, da bi se šopirile poleg najvišjih vrednot, od tam pa kazale človeku zadnji cilj in smisel. Priznajmo vsaj to, da ustrezajo človeškim potrebam, da z njimi nastanejo in izginjajo. O vrednotah, ki so samo glede na naše potrebe, se dá reči, da obstajajo le za nas, nikakor pa ne same na sebi. Takšen je torej obstoj nižjih vrednot. In kako je v tem pogledu z najvišjimi, na katere misli Nietzsche in z njim vsi, ki govorimo o nihilizmu? Če so ustvarjene po meri naših potreb in torej obstajajo za nas, se v ničemer ne ločijo od običajnih; že sama pomisel na to bi jih na mah oropala najvišjega sijaja. Torej morajo obstajati same na sebi. Toda kdaj in kako je kak predmet vrednota sam zase in ne šele iz naše potrebe? Komaj sem si zastavil vprašanje, že sem zaslutil odgovor. Vrednote same na sebi obstajajo samo, če poleg človeka obstaja višje bitje, ki napravlja vrednote iz svojih potreb in ne glede na človeka. Takšno bitje bi iz svoje mile volje določilo, kaj in zakaj so vrednote, nato pa bi od nas terjalo, naj jim priznamo brezpogojno vrednost in po njih uravnamo potrebe. Bile bi najvišje, saj bi se že po bistvu in obstoju neizmerno ločile od običajnih vrednot. Bile bi vrednote ne iz naših potreb, ampak narobe — naše potrebe bi nastajale iz vrednot, ki bi do kraja napravljene stale pred nami. Bile bi same na sebi in šele nato tudi za nas.

Od tod se mi je na Nietzschejeve besede o nihilizmu odprl pogled, drugačen od tistega, s katerim sem začenjal. Zdaj nisem več dvomil, da je z najvišjimi vrednotami mislil na vrednote, ki se od nižjih ločijo po bistvu svojega obstoja. Toda kdaj in kje so takšne vrednote obstajale? Naj sem še tako brskal po spominu, nikakor nisem mogel najti ene same, o kateri bi se dalo reči, da je obstajala najprej sama na sebi in šele zatem za človeško potrebo. Za vsako od vrednot, ki si jih je človeštvo nakopičilo v stoletjih, se dá pokazati, da je nastala iz kake potrebe ali vsaj sočasno z njo, nikjer ji pa ni predhajala. Več kot dovolj je bilo seveda vrednot, za katere so ljudje trdili, da so same na sebi; vendar niso mogli skriti, da jim je to samo izgovor, s katerim druge ljudi lažje vprežeš v zadovoljevanje svojih posebnih potreb, največkrat seveda v njihovo škodo. Vrednote same na sebi so se mi redoma pokazale kot vrednote za druge. Spomnil sem se, kako vztrajno so staroslovenci gonili geslo »Vse za vero, dom, cesarja!«; dejal sem si, da jim je to troje prav gotovo veljalo za najvišje vrednote. Prešeren je v Zdravljici ohranil »dom«; vero in cesarja je mirne duše izpustil, kot da po obeh ne čuti potrebe. Ob takšnih primerih se mi je znova vsilila misel, da so vrednote same na sebi navadno tiste, ki jih razgllašamo, da bi si podredili drugačne ali našim nasprotno potrebe drugih

ljudi. Morda je bila domneva nekoliko groba, vendar me je zanesljivo peljala tja, kamor so me vodile prejšnje misli — k dvomu o obstoju vrednot samih na sebi in s tem najvišjih vrednot. Zdaj sem dokončno uvidel, da je tak obstoj protisloven; misel o njem je nemogoča in nesmiselna. Kar je vrednota, ne more biti samo na sebi, ampak le za naše potrebe; kar obstaja samo na sebi, ni vrednota. Ali naj torej še verjamem Nietzschejevim besedam o nihilizmu? Moral sem si reči, da najvišje vrednote sploh ne obstajajo in da niso nikoli obstajale, razen v besedah, ki stvari niso imenovale s pravim imenom; in da se takšne vrednote tudi ne morejo razvrednotiti. In kaj sledi od tod? Nenadoma sem dojel, da stojim pred paradoksom, ki ima kot vsi paradoksi dva vogla. Iz njega vodita dve misli, ki sta mi obe enako na voljo; lahko si ju prosto izbiram, vendar vem vnaprej, da me ne bosta pripeljali nikamor. Prva mi pravi, da nihilizma, o katerem je mislil Nietzsche, nikoli ni bilo, ga ni in ne bo; podoben je strahu, ki je v sredi votel, okoli ga pa nič ni. Druga mi prigovarja, da se nihilizem pravzaprav skriva v misli, s katero sem razvrednotil Nietzschejeve besede o najvišjih vrednotah — nihilizem je samo prepričanje, da so vrednote lahko edino to, kar obstaja za nas in naše potrebe. Ne prva ne druga misel ne pove o nihilizmu kaj dejanskega; obe postavljata na glavo stvari, ki so že izgubile smisel in jih ni mogoče več spraviti v red. Če sprejemem prvo, bom moral nehati z mislijo o nihilizmu; če priznam drugo, se mi bo tako razširila, da bo pomenila vse ali nič. Kdor prizna, da nastaja nihilizem iz pojmovanja, ki vidi vrednote samo še v luči potreb, bo moral spredvideti, da smo vsi nihilisti, saj drugačnih vrednot ne poznamo; nihilistično je današnje stanje duha povprek in počez, izpovedujejo ga liberalci, marksisti in katoličani, saj celo verni ljudje vidijo v verskih rečeh samo še vrednote, ki ustrezajo njihovim potrebam; nihilizem je normalno stanje sodobnega človeštva. Iz njega raste tudi socializem — ta še prav posebno, saj sta bila demokracija in socializem v Nietzschejevih očeh vrhunec skrajnega nihilizma. Utemeljena sta v misli, da je edina stvarnost, ki kaj velja, človek s svojimi potrebami, nikjer pa ni najvišjih vrednot, ki bi obstajale same na sebi.

Za trenutek sem s svojim premišljanjem obstal. Zdelo se mi je, da sem iz Nietzschejevih besed o nihilizmu spravil na svetlo vse, kar se je v njih skrivalo, naj je bilo še tako paradokсно ali absurdno. Nato sem začutil, da stvar vendar še ni opravljena do kraja. Na skrivnem me je zamikala možnost, ki se je v Nietzschejevih stavkih ponujala sama v premislek. Denimo, sem si dejal, da res ni mogoče verjeti v najvišje vrednote, ki bi bile onstran človeških potreb, in da je takšna nevera nihilizem. Toda kako je z možnostjo, da bi znotraj nihilizma, ki veruje samo še v vrednote-potrebe, vendarle razločevali med višjimi in nižjimi vrednotami, med višjimi pa nazadnje izbrali najvišje. S tem bi bil nihilizem vsaj malo ublažen, naša vest pa potolažena. Ali ne bi bilo najnaravneje, da bi za najvišje vrednote razglasili tiste, ki ustrezajo najvišjim potrebam človeka? Brž ko sem pomislil na to možnost, sem si dejal, da Nietzscheju najbrž ni ostala neznana; morda ga je celo najgloblje vznemirila. Ali mu ni bistvo nihilizma prav v tem, da ne zmore več razločevati med višjimi in nižjimi vrednotami? V skrajnem nihilizmu bi bile vse vrednote enakovredne, izravnane in demokratično enake. Nedvomno, kaj takega bi Nietzscheju pomenilo

vrhunec nihilizma. Padec najvišjih vrednot bi bil posledica bolj temeljnega razsula.

In tako sem se moral zamisliti nad možnostjo, da bi si človek ustvaril in določil najvišje vrednote kar po svojih potrebah. Da bi bilo kaj takega mogoče, bi moral najprej razločevati med višjimi in nižjimi potrebami. Toda po kakšnem merilu? Na prvi pogled nič lažjega od tega. Ponavadi verjamemo, da so telesne potrebe nižje in duhovne višje; najvišje potrebe bomo torej našli med duhovnimi. Da bi bil zares gotov, sem tej splošni resnici poiskal preprost primer. Potreba po branju Platona ali Shakespeara je višja od potrebe po hrani, varnosti ali potomstvu. Ta pogled na stvar mi je bil sicer pri srcu, vendar sem moral priznati, da ni preveč demokratičen. Večina ljudi živi brez takih potreb, ni jim do Platona in nič kaj si ne želijo Shakespeara; večinoma živijo za preprostejše ali naravnnejše potrebe, te se jim zdijo tako mikavne, da jih ne bi želeli zamenjati z drugačnimi. Toda stvar je še hujša. Ne samo da je ta vidik v opreki z demokratičnim čutom, ampak mu tudi zaman iščem načelen temelj. Če ni boga ali pa vsaj ni dokazano, da bi bil, ni videti, zakaj naj bo duh višja vrednota od materije. Kaj takega bi bilo mogoče samó, če je ustvaril materijo bog, ki je duh. Duh je s človeškega stališča morda koristen, značilen in nujen, toda od tod ne morem sklepati, da so duhovne potrebe nasploh višje od snovnih. Kdor torej misli, naj ljudje rajši bero Platona in Shakespeara, manj pa uživajo v jedi, misli sicer plemenito, z občutkom, ki je morda dragocen, vendar brez sodbe, ki bi prepričala druge.

Morda pa je kje kako drugačno merilo, ki mi bo povedalo, katere potrebe so v človeku višje od drugih. Ali ni dragocenejša tista stvar, za katero žrtvujemo drugo? Ali ni tako, da se pogosto kaki potrebi odpovemo, da zadostimo drugi? In ali niso takšne potrebe izvir višjih in najvišjih vrednot? To je kajpak mogoče. Toda komaj sem začel premišljevali v to smer, že sem zgubil upanje, da bi me kam pripeljala. Ljudje žrtvujejo v vojnah, prevratih in vsakdanjosti marsikaj za marsikaj; pogosto za duhovne cilje, velikokrat za gmotne stvari, ne tako redko za goli obstoj. Splošnega pravila v tem ni. Ali pa je nemara najvišjo človeško potrebo nujno iskati ne v duhovnem ne v gmotnem svetu, ampak v samem obstoju? Ali ni najvišja potreba človeka ta, da si ohrani življenje, tako da je sama sebi najvišja? Toda že sem dejal, da izkustvo tudi takšno domnevo postavlja na laž. Ljudje vsak dan zadoščajo potrebam, ki skrajšujejo njihov obstoj, ga postavljajo na kocko ali celo naravnost vodijo v smrt; da, v skrajnih primerih jim smrt postane nujnejša od življenja. Torej življenje sámó na sebi ne more redoma veljati za najvišjo potrebo človeka.

Moral sem si priznati, da mi — naj še tako pretresam razločke na lestvici potreb — prav nič ne ostaja v rokah. Nazadnje sem se spomnil še na eno možnost. Poskušal bom razločevati potrebe po tem, koliko so splošne; najslošnejše naj bodo najvišje. Toda kdaj je kaka potreba zares splošna? Najbrž takrat, kadar je potreba večine, ne pa samo tega ali onega posameznika. Torej naj bodo višje potrebe te, ki jih čuti večina, nižje pa tiste, ki jih pozna samo manjši del. Toda komaj sem misel izrekel, že sem sprevidel, da je nesmisel. Potreba, ki jo čuti večina, je zanjo koristna in nujna, zato s stališča celote pravična in smiselna, vendar nikjer ni razloga, da bi jo moral imeti za višjo od drugih. Potreba po hrani je potreba večine. Vendar bi se celo najbolj lačni smejal, ko bi jo imeli za višjo od potrebe,

da poslušam Bacha. Postalo mi je jasno, da se mi misel vrti v krogu brez izhoda.

Ko sem se od tod ozrl nazaj na Nietzschejev izrek, ki me je zvalil v premišljanje nihilizma, sem moral priznati, da je z njim uganil pravo in hkrati obtičal v zmoti. Če naj mi sploh kaj pomeni, ga moram povedati po svoje in zoper Nietzscheja. Ko izgovarjam ime nihilizma, ga izgovarjam s posebno mislijo in zato v narekovajih. Nihilizem je stanje človeškega sveta, iz katerega so ne le izginile najvišje vrednote, ampak so se v njem vse človeške potrebe demokratično izravnale, tako da odslej med njimi ni ne višjih ne nižjih; vse so enako človeške. Enakost ljudi je enakost njihovih potreb. In tako je edino prav. Svet nihilizma je zato v svoji stvarni podobi svet moderne demokracije in socializma, za idealno prihodnost pa svet komunizma, o katerem je bilo vnaprej rečeno, da bo prinesel ljudem zadostitev vseh in vsakršnih potreb. Potem je nihilizem edino pravo, normalno in zaželeno stanje človeka, ne pa človeška sramota, kot bi z Nietzschejem vred govorili aristokrati duha. Ko gledam nanj zgodovinsko, spoznavam v njem pogoj za nastanek vsakršne demokracije in socializma. Grška demokracija je postala mogoča tedaj, ko je nihilizem sofistov napravil prostor za splošno izenačenje potreb in vrednot; znamenje njenega konca je prišlo, ko so Sokrat, Platon in Aristotel s pomočjo metafizike uvedli novo hierarhijo potreb, vrednot in ljudi. Nič drugače ni z nihilizmom modernih časov. Sodobni ateizem, materializem in pozitivizem so nosilci nihilizma, ki postaja splošna osnova človeškega sveta. Nietzsche je med prvimi spoznal, kaj se dogaja; zaslutil ga je od daleč z bolešno občutljivostjo za vse, kar ruši aristokratsko neenakost ljudi.

Vendar bi sporočilo o mislih, ki so se mi napletle ob Nietzschejevi besedi o nihilizmu, ne bilo popolno, če ne bi priznal, da so me čisto ob koncu zmedla vprašanja, ki so se na mah usula vame iz tistega, kar sem domislil. Bila so tako nasilna, izzivalna in zmedena, da jih lahko samo na kratko navržem. Kdor prizna, da je nihilizem, kot se ga dá misliti iz Nietzschejevih besed in hkrati zoper nje, pogoj za nastanek demokracije in socializma, mora obstati pred vprašanjem. Ali je to dvoje mogoče dograditi zgolj iz nihilizma? Kako naj doseže trdnost svet, zgrajen samo na potrebah in njihovi zadostitvi? Človeške potrebe so muhaste, spremenljive in protislovne. V ljudeh je potreba po jemanju in odpovedi, po ljubezni in sovraštvu, po stalnosti in spremembi, po miru in nemiru, po snovnosti in duhu, po življenju in smrti. Spreminjajo se od človeka do človeka, od rodu do rodu; naše potrebe so drugačne od potreb prednikov, svojih potreb ne prepoznamo v potrebah otrok; vendar živimo eden ob drugem, potreba mojega bližnjega postaja ovira za izpolnitev moje lastne. Kako naj se s svojimi potrebami ujamemo v skladnost, ki bi ji lahko dejali dopolnitev človeka, sreča za vse, družba pravice? Če naj stvar premislim do kraja, moram reči, da takšne družbe ni mogoče graditi zgolj iz potreb, ampak na etosu, ki je višji od tega. Toda že sem se ustrašil možnosti, ki iz te misli sledijo. Ali je človek kaj več kot samo splet potreb, s tem pa ena sama velika potreba po zadostitvi? To bi bilo mogoče samo tako, da bi v človeku poleg vseh drugih obstajala potreba po nečem, kar je onstran potreb. Edino ta bi ga silila v odpoved potrebam — pa ne zaradi drugačnih ali najvišjih, ampak zgolj iz nuje živeti onstran potrebnosti. S tem bi kajpak prenehal biti žival, saj dokler živi iz potreb, to ostaja — žival, ki se zaveda, da je žival, in je

za toliko nad drugimi živalmi, vendar še zmeraj del živalskega sveta. Ali je cilj socializma napraviti iz človeka kaj več od živali? Ali pa naj ga zgolj potrdi v potrebah, s katerimi ostaja na ravni naravnega? Toda celo v tem primeru socializem ni mogoč, ne da bi v ljudeh razgibal potrebo po življenju onstran potreb. Socializem je paradoks. Komaj sem si izrekel teh nekaj vprašanj in nanje sproti lovil odgovore, že so me zasula nova, še bolj tvegana. Ali je poleg mistike boga, kakršno je poznalo staro človeštvo, mogoča tudi mistika človeka? Ali poleg nihilizma, ki omogoča idejo socializma, obstaja mistika brez boga in onstranstva, ki omogoča uresničevanje te ideje? Ali pa že sama misel na to spada med tista vprašanja, na katera se nanaša Wittgensteinov izrek, ki mi je nehote prišel na misel — o tem, kar je neizgovorljivo, je treba molčati.

Ko sem še enkrat za hip preletel misli, ki so se mi pletle bolj same od sebe kot pod strogim nadzorom razuma, sem se zavedel, da sem se z njimi ves čas gibal na meji neizgovorljivega. Od tod toliko naglih sklepanj in nikamor pripetih domnev, ki bi jih počasna logična misel preuredila ali sploh črtala. Bolj kot logika sta me vodila demokratičen čut in odpor zoper aristokratstvo duha. Ali naj jim zdaj še verjamem? Ali naj jih prekličem, nato pa začnem od kraja? Edino, kar jim lahko rečem v opravičilo, je najbrž to, da se o neizgovorljivem res ne dá govoriti, ne dá se pa tudi molčati.

Tomaž
Šalamun

Pesmi

ZA MARUŠKO

Tri /
ki so mesta /
ki so vasi.
Poroka /
ki si ena med dvema.
Rob med roko.
Rog med volno.

Zlitje /
sem /
sam /
tam /
tri ki odpre duh.

Votla
krogla /
kocka ki se napajaš /
mediš in širiš.